

СПОКУТА

ОПОВІДАННЯ

З англійської переклав Андрій ЄВСА

Одного ясно-синього квітневого дня, коли цвів шафран, Джек Готорн наїхав на свого брата Дейвіда і вбив його на смерть. Навіть в останню мить він міг би запобігти смерті брата, натиснувши на гальма трактора, легко дотягнувшись до них своїми короткими ногами, але він був неспроможний думати, або, точніше, думав нечітко, а тому бачив і протягом усього свого життя майже з такою ж чіткістю бачитиме, як це сталося. Молодший брат їхав, хоча обидва вони знали, що цього йому робити не можна, на двохтонному зубчастому котку, який гуркотів причеплений до трактора, подрібнюючи свіжу ріллю. Джекові було дванадцять років, Дейвіду — сім. Закричав не Дейвід, він не видав ні звука, а їхня п'ятирічна сестра, яка їхала на крилі трактора, дивлячись назад. Коли Джек оглянувся, величезні залізні колеса уже наїхали на таз його брата. Він продовжував їхати, реагуючи, як, бувало, реагував на напівроздавлену тварину із ферми, сподіваючись, що й брат, можливо, залишиться живим. З рота у Дейвіда потекла кров.

Цей нещасливий випадок геть знетямив їхнього батька. Іноді Джек ба-

Джон Гарднер (1933 — 1982) — відомий американський прозаїк, історик літератури. Автор багатьох романів, найвідоміші з них «Нікелева гора» (1973), «Королівський гамбіт» (1974), «Осітне світло» (1976), а також популярно: монографії «Життя і час Чосера» (1977).

Оповідання «Спокута» було написано 1977 року.

©Андрій Євса, 2001, переклад.

Перекладено за виданням: American Short Story Masterpieces. Dell Publishing. New York. 1989. Redemption.

чив, як він, не маючи сил утриматися, лежить у корівнику долі й плаче. Батько, Дейл Готорн, був чоловік чутливий, освічений, мрійник за нату-рою. Це було видно на старих фотокартках, де він, усміхаючись, дивиться в далину. Він любив усіх своїх дітей і не міг би свідомо ненавидіти сина, навіть коли б Джек справді був, як хлопець сам себе вважав, убивцею сво-го брата. Але іноді він не міг у душі не звинуватити свого сина, хоча свідомо звинувачував за необачність лише себе та ще, поки його віра залишала-ся непохитною, Бога. Тепер переконання Дейла Готорна змінювалися ма-ло не кожної години, від сліпої віри до нестачного фанатичного атеїзму. Кожне хворе теля, кожна свиноматка, що з'їла своє поросля, були новим, безперечним доказом того, що релігія, приписів якої він дотримувався все своє життя, — обман. І все ж основи буття були упорядковані так, як бу-ли, на його думку, упорядковані зірки. Він не знав, що йому робити далі, бо в один момент гнівався на несправедливість Бога, а в наступний сумнівався у Його існуванні.

Хоча взагалі Дейл Готорн не палив, тепер він іноді всю ніч сидів чи нерво-во ходив з кімнати до кімнати, палячи одну за одною сигарети «лакї страйк». Іноді він виїжджав на своєму великому гуркотливому мотоциклі «харлей-девідсон 80», аби забути те, що волів би не згадувати, як Дейвід якось сміявся, тримаючи в кулачках тістечко, як він одного разу, малий хлопчина, спробував налагодити поламаний стілець. У сотий раз Дейл Го-торн думав про самогубство, в той же час, охоплений страхом і гнівом, ви-щукуючи якоїсь причини, щоб не пропустити повороту, щоб не зіскочити праворуч від залізного мосту на освітлене місячним сяйвом сіре каміння й чорну воду вниз, незмінно знаходячи не причину, а шкodu, якої його са-могубство завдасть дружині та дітям, що довго будуть жити на цьому світі.

Іноді він на якийсь час забувався, нехтуючи здоровий глузд і почуття відповідальності ради любовних пригод. Батько Джека був ще тоді моло-дий, гарний, добре відомий тим, що знав багато віршів, які він декламував у місцевих церквах, на уроках англійської літератури в школі чи на зібран-нях асоціації фермерів, декламував під гучні оплески (знав він і серйозні вірші, й гумористичні) для команд-переможців, літніх пацієнтів лікарні «Відомства у справах ветеранів», навіть для крутих, з колочими поглядами сирит у дитячому будинку. Він був справді видатною особою, настільки ро-мантичним поетом-героєм, наскільки це було можливо в його час на заході штату Нью-Йорк, і, крім того, його так переповнював біль та невгамовне почуття провини, що жіночі серця самі линули до нього. Він став усією своєю душею й без цинічного наміру, але все ж ухиляючись від закону, чи того, що він колись вважав законом, мисливцем за жінками, обмінюючи своє горе на скорботи втомлених, обійдених долею сільських жінок. Часом він днями не бував на фермі, залишаючи роботу на Джека чи на будь-ко-го, хто траплявся й міг допомогти, на якоесь сусіду чи старшу двоюрідну сестру або на одного з дядьків Джека. Ніхто, принаймні відкрито, не скар-жився. Чужий міг би його осудити, але в сім'ї ніхто, звичайно, не міг — ні Джек, ні навіть мама Джека, хоча її горе від того посилювалося. До нещас-ливого випадку Дейл Готорн був завжди людиною, на яку можна поклас-тися, одним із найдобрпорядніших, найпривітніших фермерів у окрузі. Після того що сталося, всі знали: йому треба якось пережити цю біду і ніхто не вимагав від нього чогось іншого.

Мама Джека, хоча до нещасливого випадку вона була бадьора жінка — сміялася й любила розповідати історії, іноді, заgrimована під негритянку, у барвистій хустці, співала негритянські духовні пісні перед виступами її чоловіка з читанням віршів — тепер цілі ночі плакала й, так ослаблена го-рем, що насилу могла поворушити пальцем, робила лише те, на що виста-чало сили. Вона втішала Джека й Фібі, а заодно й себе, гаряче їх обіймала, коли на них накочувалися нові хвилі провини, постійно заспокоювала й непомірно розхвалювала, часто згадуючи, як хтось із родичів пишався мал-юнком Фібі. «О, Фібі, якби тільки ваша двоюрідна бабуся Люсі могла йо-го побачити!» Двоюрідна бабуся Люсі була знаменита в сім'ї та в колі друзів

своїми малюнками сімей левів. І мама частіше намагалася підняти настрій Джека та його сестри: грою на піаніно, уроками гри на валторні для Джека, шкільною та церковною діяльністю і, над усе, нескінченною, виснажливою шоденною домашньою роботою. Завдяки тому що мама у свої тридцять чотири роки мала досить сильний характер і, крім того, в ці дні багато їла, а також тому, що була дуже віруючою жінкою, у якої за роки її церковної діяльності й викладання у середній школі з'явилося десятки близьких, у більшості також віруючих, друзів, з якими вона регулярно листувалася, — її листи, потім їхні до половини заповнювали поштову скриньку біля підніжжя пагорба, лежали на всіх письмових та робочих столах і на всіх вілних місцях у великому старому будинку, — друзів, які тепер часто відвідували її або телефонували, вона могла поступово вгамувати своє горе і, зрештою, утримати свою сім'ю від катастрофи. Вона дуже мало говорила дітям про свої турботи. Сама ж, крім того, що плакала за зачиненими дверима, тримала свої почуття у суворій таємниці.

Але незважаючи на все, що для нього могли зробити мати та її друзі, старший батьків брат, чи сам батько, коли був дома, рана молодого Джека Готорна вимагала довгого лікування. Працюючи на фермі чи в полі, коли орав, культивував, дискував, боронував, він мав багато часу думати — досить, щоб мить за миттю відтворити в думці нещасливий випадок, все його тіло здригалося від згадки, як це відбувалося, він не мав сили стримати крик, ніби крик міг загнати пам'ять у глибину свідомості. Коли він маневрував трактором на схилах кам'янистих полів, а пилюка піднімалася за ним, мов дим, чи коли він їхав проти вітру, і пилюка сідала на нього, мов саж, поки його шкіра не ставала чорною й чуб густим і цупким, мов старі ганчірки на горищі, а схили пагорбів з кожним днем зеленішали і, не стихаючи, віяли пропахлі дощем вітри пізньої весни, — у нього була сила часу плакати й проклинати себе. Ведучи трактор стоячи, як це часто робив його батько, Джек міцно стискав кермо, руки його боліли, черевики нетвердо стояли на хиткій балці мосту — по всьому полю, мов потворні черепи, лежало пожовтіле від сонця каміння. Він сердито кричав, що ніколи не любив свого брата, що ніколи нікого не любив по-справжньому. Б'ючи рукою по керму, він говорив собі, що нездатний любити взагалі, що він поганий з народження, духовно відсталий, що він творець зла.

Він лютував на самого себе і все більше соромився своєї люті. Тіні на землі, видовжуючись, надавали усьому, що він робив, якоїсь театральності — його прояви найважчого горя були ніби грою на сцені, а гуркіт грому, темно-синє передгрозове небо та кружляння стривожених птахів — театральною декорацією, художнім супроводом його монологів. Він замовкав, умошувався на сидінні, напружував кожен м'яз і, сидячи нерухомо, мов статуя, одинокий, засліплений сльозами, їхав далі. Навіть зараз це був театр, а не життя, — просто страшний сюжет, як у тій історії, яку розповідав батько, — про те, як лорд Байрон якось намагався добути череп Шеллі, щоб зробити чашу для пиття. Сліз більше не було, хоча й наближалася гроза. На десяти акрах поля Джек був наодинці з бездушною, убивчою машинерією.

Коли нарешті починалася гроза, він колією по вузькій дорозі вів трактор під повітку, а звідти, мов собака під зливою, мчався до кухні, де смачно пахло їжею, яку готували його мама та Фібі, а іноді ще й двоє чи троє друзів, які заглянули на часину. Джек тримався осторонь, його відштовхувала їхня весела, безтурботна балаканина, обурювало, що вони удавали, ніби все гаразд. «Ой, як ти виріс!» — говорив йому давній приятель матері або її колега-вчитель, а потім до неї: «Ти поглянь, які в нього великі руки, Бетті!» Джек дивився на свою молодшу сестру Фібі, його єдиного спільника, уже напівзрадницю, яка, скоса зиркаючи, закушувала губи й зосереджувалася на змішувачах та збивачках, — вона завжди готувала тістечка, — і якомога швидше намагався піти й зайнятися вечірніми справами по господарству.

Орючи й боронуючи землю для весняної сівби, роблячи на тракторі виток за витком, він завжди, щоб швидше минав час, розповідав собі різні історії. Тут, де ніхто не міг його бачити й чути, за півмилі від найближчої оселі, він розповідав їх уголос, вів діалог за всіх дійових осіб, жестикулюючи, строячи міни, поводячись зовсім не статечно. Раніше всі його історії були про сексуальні завоювання, про героїчну битву з утікачами з в'язниці «Аттіка» або з викрадачами людей, які таємно побудували маленькі халупи у густих, болотистих лісах поруч з полем і утримують там своїх полонянок — красунь-жінок. Тепер, після нещасливого випадку, сюжети його історій змінилися. Він став вигадувати жалібні історії, такі, у яких він ризикував своїм життям, щоб рятувати інших, більш гідних. Друзям та посадовцям у своїх історіях, особливо героїням — дівчині на ім'я Маргарет у школі чи своїй двоюрідній сестрі Лінді — він з болем, з подробицями зізнавався у своїй нікчемності, розповідаючи про всі свої провини, не даючи собі пощади. На якийсь час це допомагало, але обман був надто явний і маніпулювання соромом, щоб купити любов, та, врешті-решт, розпач робили усі його фантазії блідими. В думці він усе ясніше бачив нищість своєї природи, аж поки, як і батько, не почав, — невиразно, але тепер з хворобливою серйозністю, — думати про самогубство. Його груди наповнював біль, він ніби бачив якийсь кошмар наяву або мав внутрішній крововилив, а його руки й ноги тремтіли від слабкості, й він був змушений, зупинивши трактор, сходити на землю й сидіти кілька хвилин, дивлячись на якийсь заспокійливий предмет, наприклад, на темний, гладенький камінь.

Навіть від батька та батькових братів, які іноді допомагали по господарству, він тримався осторонь. Його батько й дядьки були люди не балакучі. Якщо не рахувати гумористичних віршів, з якими виступав батько, вони ніколи не розповідали нічого смішного, хоча й любили таке слухати, а оскільки прожили на одному місці все своє життя і знали по імені кожную живу душу в окрузі, нічого їх особливо не дивувало, а коли й дивувало, не викликало бажання згадувати. Їхні дружини могли базікати, наповнюючи велику кухню сміхом чи вигуками справедливого обурення, але чоловіки частіше лише посміхалися або стискували губи й хитали головами. Зрідка у млині, чекаючи поки змелють їхнє зерно, вони їли морозиво, говорили про погоду або про демократів, але у корівнику від них можна було почути лише: «Джек, дай мені, будь ласка, доїльний апарат», або «Тепер можна віднести це до молочарні». Усі вони були високі, кремезні, з роздвоєними підборіддями, зморшками на лобі та м'язистими щоками; усі вони були пресвітеріани, деякі були дяконами, деякі пресвітерами, усі були м'якосердні, порядні люди, заглиблені в думки, особливо батько Джека, хоча іноді вони раптом супилися чи бурчали або промовляли кілька слів до корови, kota чи ластівки. Природно, що Джек, працюючи з ними, теж мовчки кидав з темної ями запашний, стиглий силос або оберемки сіна з сінника, накладав фураж перед носами корів чи, знявши з побіленої стіни грубу дерев'яну скребачку з довгим держакком, зсував до жолобів гній.

Він відчував себе краще з коровами, ніж із своїми дядьками чи батьком, коли той був дома. Лежачи долілиць між двома рядами стовпів, чекаючи, поки корови поїдять, щоб потім вигнати їх на пасовисько, він слухав, як вони жують у темному, зачиненому корівнику, — звук, що заспокоював, як заспокоює хвиля, яка б'ється об берег, відчував їхнє на диво тепле, запашне дихання, їхній коров'ячий спокій, і на якийсь час тривога залишала його. З коровами, прибудленими kotaми, напівсонними собаками він міг забутись й відчувати себе вдома, відчувати, що життя — приємна річ. Те саме Джек відчував зранку, при перших променях сонця, коли повітря було наповнене пташиними голосами, а він, у мокрих від роси черевиках і штаних, ішов довгою стежкою між парканами, щоб пригнати череду з верхнього пасовиська. Іноді він сходив з глибокої кривої коров'ячої стежки нарвати вишні або спілої малини, що, у ранковому світлі, були яскравіші за рубіни. В цей час вони були солодші, ніж у будь-який інший час, і при

Його наближенні хмари горобців з шумом зривалися з гілок, рятуючись від небезпеки. Все навколо рано-вранці тишило око — щойно культивована кукурудза ліворуч, люцерна праворуч, а за нею пшениця. Він був з усім цим у злагоді. Це було тим, чим мало бути життя, тим, чим, він раніше вважав, воно є.

Але довго так себе відчувати він не міг. «Не можу», — болісно думав він одного такого ранку, кидаючи камінцями у похмурих, байдужих корів, коли гнав їх по вузькій дорозі. Проте хоч як би він ненавидів себе й увесь свій рід, корова чи пшеничне поле не були кращими. Часто тупість корів доводила його до напівбожевілля, він ладен був їх повбивати, коли вони проламувалися крізь огорожу і, незважаючи на його окрики та сердитий гавкіт собак, не могли потім знайти пролом, який самі зробили. Не кращою була й пшениця, що полягла від першого дощу з вітром. Тому, скриплячи зубами, щоб відігнати згадку, він із стиснутими кулаками, люто воював у думці проти всесвіту. Він згадував свого батька, коли той, випроставшись, з палаючими очима, читав зі сцени в клубі асоціації фермерів гнівну промову Марка Антонія. Того вечора батько здавався йому якимсь чужим створінням, а його простягнена у вказівному жесті рука — страшним Божим попередженням. А зараз нізвідки на нього знову наринув безглуздий і безжалісний, мов вітер чи хвиля, чорний спомин про смерть брата — величезний коток, піднімаючись приблизно лише на дюйм, доходить до плечей, потім опускається на щоки, роздавлює череп — і він чує реальніші за ранкові голоси крик сестри.

Одного дня у серпні, через півтора року після нещасливого випадку, коли Джек, двоє сусідів та двоє його двоюрідних братів збирали комбайном овес, Фібі принесла їм обід — вона кожного дня носила обід тим, хто працював у полі. Батька не було вже майже три тижні, й тому, що він зник у самий розпал збирання урожаю, ніхто не був певний, що він повернеться, хоча про це, як завжди, не говорили. Джек сидів у тіні в'язу один, осторонь від інших. Це стало звичкою, яку, він знав, усі сприйняли так, як сприйняли звички його батька. Фібі принесла кошик із тіні, де сиділи всі, до тієї, де, далі від блискучої й колючої стерні, сидів Джек.

— Сьогодні курча, — сказала вона й усміхнулася, стаючи навколішки.

Кошик був майже такий завбільшки, як вона сама, — Фібі було сім років, але вона, здавалося, не бачила нічого незвичайного у тому, щоб тягти його на пагорб із дому. Обличчя її спаленіло, під волоссям зрослося потом, але її усмішка була не тільки невимушеною, але, безперечно, й радісною. Він розумів, що мандрівка до поля була втечею від роботи вдома, і все ж таки її радість його ображала.

— Курча, — повторив він і похмуро подивився на свої важкі, темні від вівсяної порохняві руки. Фібі усміхалася, йому здавалося, що думки її були далеко, і, ніби по-дитячому бавлячись, вона спочатку дістала з кошика й постелила на траві скатертину, потім загорнуте у вошений папір курча, булочки, селеру та сіль і нарешті невеликий пластмасовий, по-військовому зелений термос.

— Я принесла тобі окремий термос, тому що ти завжди сидиш окремо, — глянувши на нього, сказала вона.

— Дякую, — відказав він, мимоволі трохи пом'якшавши.

Вона знову опустила очі, й при всій зайнятості своїми думками він був зворушений, помічаючи що, хоча її не зовсім чисті, в ямочках, руки були дитячі, вона нахилила свою голову так, як це може зробити багато старша дівчина, яку турбує якась думка. Він бачив, що вона щось хоче йому сказати і, щоб її випередити, змахнув з кришки термоса мурашок, відкрутив її й налив собі охолодженого льодом чаю. Чай був такий холодний, що на мить йому заломило у лобі, і він знову нагадав йому про колючу полову, що попала йому за комір і яка затемнила все його відкрите тіло, про запорошені очі, а також про затхлу спеку під тінню в'язу, де роїлися комахи. Він чув, як один із сусідів сміявся з чогось, сказаного молодшим із його

двоюрідних братів. Джек допив із чашки чай, думаючи про біль у м'язях. Навіть у тіні він усім своїм тілом відчував суху спеку.

— Джеку, — запитала його сестра, — ти не бажаєш прочитати молитву?

— Взагалі кажучи, ні, — відповів він, глянувши на неї.

Він побачив, що вона, напіввідкривши рот, дивиться на нього тривожним поглядом широко розплющених очей і його серце чомусь тенькнуло.

— Я вже прочитав її, лише не вголос, — промимрив він.

— О, — усміхнулася вона.

Коли всі попоїли, Фібі поклала до кошика порожні пакети, глечик та менший термос, усміхнувшись до всіх, сказала «до побачення!» — все що її турбувало, було відразу забуте, — і, низько нахилившись, балансуєчи полегшеним, але все ж чималим кошиком, рушила стерною додому. Коли Джек завів трактор, вона озирнулася й помахала рукою. Він кивнув і, ніби збентежений, торкнувся свого солом'яного капелюха.

Лише пораючись увечері по господарству, Джек збагнув, що її бентежило. Якщо він не прочитав молитви, тоді, можливо, немає небес. Їхній батько ніколи не стане таким, яким був раніше, а Дейвід мертвий. Він зовсім знесилений, сидів навпочіпки, дивився на ратищу корови, яку роздоював, готуючи, щоб підключити доільну машину, і думав про свого відсутнього батька. Перед очима в нього стояв мотоцикл, що петляє звивистою гірською дорогою і гуркіт його мотора неприємною музикою відлунюється від глинистого сланцю. Якщо те, що він відчував, було ненавистю, воно було також і страшною, безрозсудною заздрістю: заздрістю батькові — незалежному, безкомпромісному, сильному, наче століттями віддаленому від тепла, балачок та запахів кухні, від освітленої кризь кольорове скло церкви, де він, Джек, сидів щонеділі між матір'ю й сестрою, дивлячись на кафедру, з якої в минулі дні батько іноді читав уривок з Біблії, м'яким голосом, але осторонь від пастви з полохливими очима божих овець.

Щось загородило світло, що проникало до корівника крізь вікно із заходу, і він повернув голову, щоб подивитися.

— У тебе тут усе гаразд, Джекі? — нахилившись через стічний жолоб і короткозоро придивляючись, запитав дядько Уолт.

Джек кивнув і, швидко витерши зап'ястком сльози на щоках, знову простягнув руки до теплих дійок корови.

Через кілька вечорів, коли він, упоравшись по господарству, зайшов до будинку, двері з кухні до вітальні були зачинені й було незвично тихо. Він, з дійницею в руках, постояв мить, прислухаючись, звично сунув у пристрій для скидання взуття п'яту одного черевика й, потягнувши ногу, скинув його. Потім скинув другий, підійшов у шкарпетках до холодильника, відчинив дверцята, дістав глечик, поставив його на стіл і налив у нього з дійниці. Поставивши глечик знову до холодильника й зачинивши дверцята, він тихо, хоча й без наміру таїтися, пішов до вітальні. Тепер, за зачиненими дверима, він почув голоси сестри та мами, а потім і однієї з тіток. Він поштовхом відчинив двері й зайшов до вітальні, збираючись заговорити.

Хоча кімната була освітлена лише маленькою свічкою, що горіла серед фотокарток на піаніно, він відразу побачив батька, який стояв на колінах біля кушетки, уткнувшись обличчям у коліна матері. Фібі сиділа поруч із мамою, обнімаючи її й батька, щоки Фібі й мами були мокрі від сліз. Навколо них, немов шанобливо тримаючись на відстані, нахилившись уперед, із сяючими очима, сиділи дядько Уолт, тітка Рут та двоє їхніх дітей. Голова батька, лиса до половини, блищала, окуляри він зняв.

— Джекі, — озвалася його тітка, — заходь. Усе скінчилося. Твій батько повернувся додому.

Джек утік би, але ноги відмовлялися тримати його, а в грудях усе тремтіло, немов від страху. Він, безглуздо усміхаючись, тримався за ручку дверей, — так він бачив себе збоку. Батько підняв голову.

— Джекі, — сказав він їй, не спроможний сказати нічого більше, почав схлипувати, мов дитина.

— Здрастуй, тату, — вимовив Джек їй, якимось спромігшись підійти до нього, став поруч з ним навколішки й обняв його за шию. Він відчував запаморочення, нудоту їй, як і батько, плакав. «Я ненавиджу тебе», — прошептав він надто тихо, щоб хтось міг почути.

Батько залишився. Тримаючи себе в руках, він, як і раніше, цілими днями працював, хоча іноді цілими ночами ходив по своїй кімнаті й палив або виїжджав мотоциклом на годину чи дві й рідко усміхався. А проте, через місяць він знову декламував вірші в школі, церкві чи в асоціації фермерів, а іноді недільними ранками читав з кафедрі Біблію, і Джек, затулюючи обличчя руками, сидів нерухомо й болісно соромився цих віршів і читання Біблії. Очі батька більше не спалахували, він більше не нагадував актора. Навіть його жести були покірні й м'які, мов трава. Хоча по обличчю Джека Готорна й текли сльози — ніхто не міг би заперечити, що його батько усе ще справляв враження, уважно, щоб не зламався голос, читаючи «Міст у завтра» чи «Це також мине» — Джек зневажав зміст віршів, зневажав манеру батька говорити до кожного слухача, немов кожен з них був новою жінкою, зневажав батька — просту стражденну вівцю серед подібних собі, зневажав те, як Фібі їй мама сиділи з піднятими головами й дивилися на батька, усміхаючись і крадькома схлипували. Іноді батько читав якогось із віршів, що їх написав Джек у ті дні, коли пробував писати, жартівливого або сентиментального про хлопця на пагорбі. Хоча це було похвалою, серце Джека переповнювалося гнівом, але він мовчав, відчуючи себе ще більш самотнім, ніж завжди. Уночі він виходив до запалої скирти сина чи в сад і практикувався на валторні. Він сказав собі, що коли-небудь уночі вони прокинуться і побачать, що його немає.

Тепер Джек, щоб уникнути їхнього стадного затишку, все частіше грав на валторні. Всі добре розуміли, що відбувається, — його батьки й Фібі, його дядьки, тітки та двоюрідні брати й сестри, багато друзів його мами. Але вони нічого не могли вдіяти. «Для нього тільки й світу, що ця валторна», — часто говорила мама, усміхаючись і розводячи руками. Невдовзі він уже грав у громадському оркестрі містечка Батейвія, але відмовлявся грати в церкві або для гостей. По суботах він почав їздити голубим автобусом до Рочестера брати уроки у Аркадія Єгудкіна, «генерала», у Музичній школі Істмена*.

Єгудкіну було сімдесят років. Він грав першу валторну в оркестрі царя Миколи і дивом врятувався разом з дружиною під час революції. Більшовики посадили Єгудкіних, разом із сотнями прихильників Керенського, на залізничні платформи, сказавши, що везуть їх до Сибіру. Серед дрімучого лісу людей на платформах розстріляли з кулеметів, а потім солдати зіпхнули тіла в канаву і поїзд поїхав далі. Солдати не подбали, щоб переконати-ся, що всі мертві. Можливо, їм була не до смаку така робота. У всякому разі, вони, мабуть, вважали, що в такому віддаленому місці поранені не мають шансів уберегтися від вовків та холоду. Генерал з дружиною були серед кількох тих, хто залишилися живими, — він навіть не поранений, дружина — дуже покалічена. Місцеві селяни виходили небагатьох уцілілих, і з часом Єгудкіни втекли до Європи. Там Єгудкін грав на валторні з усіма великими оркестрами, і він удостоївся таких високих похвал — так він запевняв, показуючи газетні вірізки, — яких ніякий інший валторніст не міг досягти за всю історію музики. Говорячи це, він саяв, його татарські очі палали, усмішка була, мов бойовий виклик.

Єгудкін був бочкоподібний, м'язистий їй, для його віку, міцний, мов брила. Його чуб та вуси були чорні, мов вугілля, лише із запалих ніздрів та великих, ніби вкритих пилом вух, зовсім не естетично стирчали сріблясті волосини. Кінчики його вусів були старанно закручені за модою, колись

* Музична школа Істмена («Eastman School of Music») — вищий навчальний заклад — була відкрита в м. Рочестері, штат Нью-Йорк, як частина університету, на пожертвування видавника і промисловця Джорджа Істмена (12.07.1854—14.03.1932).

улюбленою російськими денді, й він був одним із останніх у Рочестері, штат Нью-Йорк, хто носив короткі гетри. Він носив строгі чорні костюми, величезне чорне пальто та чорний м'який капелюх. Разом з ним приходила його дружина, сідала на довгу кленову лаву під його дверима, ніколи не читала, не плела, нічого не робила взагалі, хіба іноді щось нерозбірливо говорила якомусь студенту. Дружина Єгудкіна, зморщена й зігнута, дивилася на нього, мов на Бога, й жадібно ловила кожне його слово. Вона виглядала принаймні удвічі старшою за нього. Її волосся було біле, мов сніг, вона носила грубі чорні черевики та довгі чорні безформні сукні. Кожного суботнього ранку вони проходили довгим мармуровим коридором третього поверху Кіллберн-холу, генерал, прямий та гордовитий, мов який гострозорий старослов'янський цар, рухався, не поспішаючи, поки стара жінка поруч з ним повільно переставляла ноги, поклавши сіру руку на рукав його пальта, а побачивши Джека Готорна, який сидів на лаві, поклавши поруч книги й валторну в обшарпаному чорному футлярі, генерал простягав ліву руку й гудів: «Доброго ранку!»

Джек, підводячись, відповідав: «Доброго ранку, сер!»

«Ви знайомі з моєю дружиною?» — запитував затим старий, кланяючись і виймаючи з рота сигару. Він запитував це кожної суботи.

«Так, сер. Доброго ранку.»

Старий надто погано чув, щоб і далі грати в оркестрах. «Яка різниця? — говорив він. — Кожний симфонічний оркестр Америки має Єгудкіних. Я учив їх усіх. Хто вас учить? *Генерал!*» Він посміхався, урочисто піднімав підборіддя й салютував стелі.

Сидячи на стільці поруч із Джеком, він диригував і, випинаючи живота, наспівував верхні *сі* та *до*, а Джек грав з аркуша етюдів Копраша, Галлея та Клінга. Коли ж наставав час дати губам Джека відпочинок, генерал, з тією ж енергією, що й співав, говорив про Сполучені Штати та свою улюблену Росію, якої він ніколи більше не побачить. Світ був у той час заповнений русофобами. Кожного разу, читаючи газету, Єгудкін так гнівався, що ледве міг себе стримувати. «Незважаючи на мій вік, — часто говорив він, енергійно жестикулюючи чорною сигарою, — якщо росіяни прийдуть сюди, до Америки, я візьму рушницю й буду в них стріляти — *бах!* Але газети брешуть, усе брешуть! Гадаєте, росіяни — безсловесні дурні? Гадаєте, що вони великі, гладкі й волохаті?» Він говорив про кілометри військових парадів, про російську хитрість... зневажливо, сміючись, згадував Наполеона. Джек, киваючи, погоджувався із усім, що говорив генерал. А старий гримів далі, відчуваючи велике задоволення у своєму гніві, — іноді, здавалося, він говорить як фанатичний комуніст, іноді — як фашист, а іноді як безпорадний громадянин, що опинився між безглуздими, все перемелюючими силами — величезними натовпами ідіотів. Правдою було те, що він майже однаково ненавидів і росіян, і американців, піклуючись лише музикою, своїми учнями та ще, можливо, дружиною. У кишнях, зневажаючи точку зору дурнів, він носив презервативи, непристойні знімки та засмальцьовані, пом'яті доларові банкноти.

Одного дня з Німеччини надійшла нова валторна «Александр», яку Єгудкін замовив для аспіранта. Аспірант, сором'язливий молодий блондин у м'якому сірому светрі, дивився, як старий розпаковує й збирає її, а блиск і очак генерала немов говорив про божевілля чи принаймні пристрасть і, можливо, пожадливість. Зібравши валторну, Єгудкін підійшов до столу, де зберігав газетні вирізки, інструменти для чистки та ремонту валторн, сигари, фотокартки та царські медалі, й висунув широку мілку шухляду. В ній було, мабуть, сотня мундштуків різних розмірів і з різних матеріалів — від натуральної латуні до люциту, срібла й золота — що мали чашечки від найбільш можливо мілкої до найглибшої. Він вибрав мундштук, прилаштував його до валторни, притиснув край розтруба до правого боку свого великого живота — тепер валторна здавалася такою ж частиною його самого,

як і руки чи ноги, — покладав, пробуючи, клавішами і заграв. У великій, облицьованій корком кімнаті раптом ніби з'явилося створіння із якогось іншого світу, якогось царства, де почуття стають птахами, а темне небо й дух — твердіші за камінь. Звук був не стільки гучний, скільки великий, здавалося, надто великий навіть для сотні валторн. Єгудкін почав грати не окремі ноти, а, на подив Джека, акорди — дві ноти одночасно, затим три. Потім заграв рулади. Як ніби звинувачений у тому, що живе незалежно від людини, звук тремтів і бився, мов величезний, спійманий у пастку сокіл, шукаючи порятунку. Він полетів до *фа*, основної ноти нижнього регістру, прорвався нижче, ще нижче, як ніби діапазон валторни в руках Єгудкіна не мав меж, потім раптом змінив свою думку й полетів угору, в частки секунди піднявся до верхнього *до*, упав назад до середини й знову, ще швидше, піднявся до *до*, цього разу прорвався крізь нього й шалено забився у діапазоні труби, затим легко опустився назад до свого рідного діапазону й різко, в середині ноти, зупинився. Кімната продовжувала дзвеніти й блимати, мов марево.

— Хороший інструмент, — сказав Єгудкін і простягнув валторну аспірантові, який, мов приголомшений, сидів, стиснувши руки на колінах.

Джек Готорн дивився на інструмент, якого тримали у повітрі волохаті руки його вчителя. Перш ніж подумати, він запитав:

— Ви гадаєте, я колись теж так буду грати?

Єгудкін голосно засміявся, його чорні очі розширилися, він, здавалося, став ще більшим, водночас блаженним і надприродним, як і його музика, неперевершеним.

— Грати, так як я?! — вигукнув він.

Джек заморгав, вражений прямою, жадливою відсутністю злого наміру й правдою сказаного. Його обличчя палало, ноги стали немов неживі. Він волів бути якомога далі звідси, у безпеці. Єгудкін, мабуть, це відчув. Він грубувато відіслав аспіранта й довів урок до кінця. Сьогодні він нічого не говорив про дурість людства, а закінчивши урок, провів Джека до дверей і попрощався з ним короткою напівусмішкою, яка була, мабуть, взагалі не для Джека, а для створіння на лаві.

— До наступної суботи? — запитав він, немов міг бути якийсь сумнів.

Джек, почервонівши, кивнув.

У дверях на вулицю він, ще не переставши плакати, трохи заспокоївся, поставив футляр валторни й витер сльози. Тротуаром, нескінченною низкою, із заклопотаним виглядом, ішли ті, хто цього сонячного суботнього ранку вирішили зробити покупки. Джек знову витер сльози. На свій автобус він спізнився. Потік на тротуарі порідшав, і він, з валторною під правою рукою, а нотами — під лівою, пірнув у нього й попрямував додому.